

LECH ZIELIŃSKI

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

E-MAIL: LECHZIEL@UMK.PL

ORCID: 0000-0003-1265-8873

PATRYK GŁOWACKI

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

E-MAIL: GLOWACKI@GMAIL.COM

ORCID: 0000-0001-9095-784X

Krytyczne ujęcie *Bycia i czasu* Heideggera autorstwa Panajotisa Kondylisa Komentarz do przekładu

Abstract: The object of this article is to discuss Panagiotis Kondylis' critical attitude towards Martin Heidegger's concepts and its historical context. The authors refer to both Kondylis' review of Heidegger's book *Being and Time* on the occasion of the 50th anniversary of its first edition and other excerpts from Kondylis' books in which he refers to the German philosopher's legacy. The authors point out that the polemic with Heidegger serves Kondylis to signal his own distinct conception that is in complete opposition to Heidegger's work.

Keywords: Heidegger, existential philosophy, fundamental ontology, criticism of metaphysics

Przedstawiony poniżej tekst po raz pierwszy ukazał się w 1997 roku w języku greckim w czasopiśmie *To Vima* w związku z przypadającą wówczas 70. rocznicą pierwszego wydania dzieła Heideggera *Bycie i czas*. Ten krótki artykuł Kondylisa powstał w trakcie jego intensywnych prac nad zaplanowanym na trzy obszerne tomy dziełem życia – *Ontologią społeczną*. Na podstawie wydanego pośmiertnie pierwszego tomu nieukończonego w całości *opus magnum* możemy wnioskować, że określenie własnego filozoficznego stanowiska wymagało polemicznego odniesienia się do spuścizny filozoficznej innych myślicieli¹. Przedłożony czytelnikowi tekst należy więc odczytywać jako próbę przedstawienia własnego stanowiska filozoficznego w konfrontacji ze stanowiskiem Heideggera wyłożonym na kartach *Bycia i czasu*. Nie jest to jednak z pewnością kolejne historycznofilozoficzne zreferowanie poglądów Heideggera. Tekst greckiego filozofa ze względu na charakter publikacji jest wyjątkowo zwięzły, a przez to – jak twierdzi Gisela Horst – „dość abstrakcyjny i trudny do zrozumienia dla osoby nieznającej poglądów filozoficznych Heideggera i Kondylisa”².

Niemieckie tłumaczenie autorstwa Konstantina Verykiosa ukazało się w 2014 roku w kwartalniku *Tumult* i zostało skomentowane w tym samym numerze przez Petera Trawnego (*Kondylis’ Heidegger*). Autor artykułu, pomijawszy kontekst powstania tekstu Kondylisa, interpretuje go bez szerszego odniesienia się do stanowiska greckiego erudyty. Takie odczytanie skutkuje ostatecznie zarzutem popełnienia błędu ahistoryzmu. Trawny zarzuca Kondylisowi, jakoby ten wytykał Heideggerowi niezajomość treści *Ontologii społecznej*. Gisela Horst podkreśla również, że Trawny formułuje swoje zarzuty tak, jak gdyby tekst greckiego filozofa został napisany współcześnie, a nie w latach dziewięćdziesiątych poprzedniego stulecia³.

---

¹ Polemiczność jest jednym z podstawowych pojęć stosowanych przez Kondylisa. Por. Falk Horst, Konstantin Verykios, Lech Zieliński, „Obserwacja rzeczywistości a tworzenie teorii w myśli Panajotisa Kondylisa”, *Studia z Historii Filozofii* 3(2) (2015): 81–90.

² Gisela Horst, *Panajotis Kondylis. Leben und Werk – eine Übersicht* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2019), 456. Książka ta jest pierwszą monografią napisaną przez jednego badacza poświęconą w całości życiu, twórczości i recepcji Panajotisa Kondylisa.

³ Tamże, 554.

Aby poznać szerszy kontekst krytyki sformułowanej przez Kondylisa pod adresem Heideggera, wypada przede wszystkim zajrzeć do pierwszego i jedynego tomu jego *Ontologii społecznej*⁴. Ważne jest również, aby być świadomym wykorzystywanej przez niego autorskiej metody filozoficznej, polegającej na prezentowaniu własnych i rekonstruowaniu poglądów innych myślicieli w ich agonistycznej dynamice⁵. Drugim istotnym dziełem naświetlającym stosunek Kondylisa do Heideggera jest jego książka poświęcona krytyce nowożytnej metafizyki (*Die neuzeitliche Metaphysikkritik*). Szczególną uwagę warto zwrócić na jej ostatni rozdział zatytułowany *Das metaphysische Bedürfnis des Menschen*, w którym Kondylis podkreśla odwieczną potrzebę mierzenia się z fundamentalnymi pytaniami. Za próbę tego typu uważa on również wysiłek podjęty przez Heideggera⁶. Przyjrzyjmy się zatem, na czym zasadzała się tak jednoznacznie krytyczna ocena dorobku Heideggera.

Dla Kondylisa jest czymś niewyobrażalnym, aby człowiek mógł poznać lepiej samego siebie w oderwaniu od społeczeństwa. Każde poznanie jest według niego zapośredniczone społecznie, gdyż człowiek jest uwikłany w społeczeństwo, które go współkonstruuje:

Nawet ktoś, kto przesiedliłby się na pustynię i tam modliłby się do Boga, zachowałby nadal swój stosunek społeczny do innych. Nawet wtedy, gdy sądziłby, że będąc daleko od nich, pozostaje poza zasięgiem ich uznania, to jednak uznanie własnego działania zakłada istnienie jaźni, która wytwarza zapośredniczone społecznie samorozumienie⁷.

---

⁴ Nie licząc pojedynczych odniesień, w dziele tym znajdują się dwa obszerniejsze fragmenty poświęcone filozofii Heideggera, por. Panajotis Kondylis, *Das Politische und der Mensch. Grundzüge der Sozialontologie. Soziale Beziehung, Verstehen, Rationalität* (Berlin: Akademie Verlag, 1999), 97–101, 244–246.

⁵ Powszechnie znanym przykładem zastosowania tej metody jest jego dysertacja o oświeceniu. Na ten temat por. Panajotis Kondylis, „W poszukiwaniu istoty oświecenia”, *Studia z Historii Filozofii* 1(7) (2016): 75–95.

⁶ Panajotis Kondylis, *Die neuzeitliche Metaphysikkritik* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1990), 553–554.

⁷ Gisela Horst, „Kondylis’ philosophische Anthropologie als Einspruch gegen Heideggers *Sein und Zeit*”, w: *Kondylis heute. Anthropologie im Werk von Panajotis Kondylis*, red. Falk Horst (Berlin: Duncker & Humblot, 2022), 112. Por. również fragment, do którego odnosi się autorka: Kondylis, *Das Politische und der Mensch*, 201. Tłumaczenia, jeżeli nie zaznaczono inaczej, zostały wykonane przez autorów.

Heidegger natomiast, nawet jeżeli w swoich rozważaniach wychodzi od analizy tego, co „powszednie i przeciętne”⁸, to jednak ukierunkowuje cały swój wysiłek intelektualny na ontologiczne uchwycenie bytu czy też bycia (*Sein*) z perspektywy pojedynczego człowieka lub – odwołajmy się do terminologii niemieckiego filozofa – jestestwa (*Dasein*). Kondylis, krytykując w *Ontologii społecznej* Heideggera, przywołuje i podziela krytyczną argumentację myślicieli z kręgu filozofii dialogu, którzy podkreślali, że Heidegger boryka się właściwie z tymi samymi problemami solipsystycznej natury, które wcześniej podnoszono wobec fenomenologii Husserla:

Filozofowie dialogu wskazywali na „monologiczność” ontologii fundamentalnej Heideggera, za co winę ponosi właśnie uwięzienie jej w horyzoncie teorii konstytucji Husserla. Rozumowanie wygląda następująco: Tak jak konstytucja *alter ego* zapośredniczona była u Husserla przez konstytucję obiektywnego świata, któremu tym samym przypisywano pierwszeństwo, to spotkanie jestestwa ze współjестestwem niemalże nie różni się od spotkania z tym, co poręczne (*dem Zuhandenen*), które to w obrębie bycia-w-świecie jest w gruncie rzeczy źródłowo identyczne z *alter ego*⁹.

Taki sposób rozumienia przez Kondylisa stanowiska Heideggera, podważający źródłowo pierwotny status istnienia bytu społecznego, jest nie do pogodzenia z jego własnym stanowiskiem.

W tym też świetle zrozumiały staje się stosunek Kondylisa do fenomenu śmierci: „Kiedy mówi się o śmierci, myśli się raczej o życiu, którego nie chce się stracić, lub ewentualnie o czymś, czego oczekuje się po nim”¹⁰. Nawet tak graniczne sytuacje jak podjęcie próby samobójczej będą dla Kondylisa „sygnałem wyrażającym chęć opuszczenia istniejących relacji społecznych, w których się żyje”¹¹. Dla Heideggera natomiast perspektywa śmierci odrywa człowieka od wymiaru społecznego, gdyż jest jego całkowitym zaprzecze-

⁸ Martin Heidegger, *Bycie i czas* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994), 173.

⁹ Kondylis, *Das Politische und der Mensch*, 395.

¹⁰ Panajotis Kondylis, *Bycie i czas. Zbiór wyszukanych i mglistych frazesów*, s. 53 w tym numerze *Studiów z Historii Filozofii*.

¹¹ Kondylis, *Das Politische und der Mensch*, 242.

niem. Kondylis nie rozpoznaje w „byciu ku śmierci” ontologicznej uniwersalności. Śmierć jest dla niego zawsze śmiercią w społeczeństwie, a możliwość jej wyobrażenia – zawsze uwikłana w kontekst społeczny i jego wartości. Oba podejścia są właściwie fundamentalnie różne i źródłowo niewspółmierne, a pod tym kątem trudne do porównania. Upraszczając, dla Kondylisa śmierć jest w o wiele większym stopniu zjawiskiem, któremu należy poświęcić uwagę z perspektywy społecznej aniżeli z perspektywy jednostkowego do niej stosunku. Kondylis nie neguje jednak możliwości rozpatrywania śmierci z perspektywy jednostkowego jestestwa, lecz podkreśla, że ograniczenie badań do tej perspektywy czy też uznanie jej za najważniejszą deprecjonują jej wymiar społeczny, a to jest dla niego oczywistym błędem. Myśl tę Kondylis wyraża w *Ontologii społecznej* wprost, pisząc, że błędem Heideggera było całkowite wyparcie umierania i śmierci ze społecznego obszaru Sie (das Man), a tym samym jego zamknięcie się na możliwość wyjaśniania złożonych fenomenów społecznych z nią powiązanych¹². Dlatego też Kondylis dostrzega, że Heidegger nie był w stanie wyjaśnić w zadowalający sposób fenomenów ściśle powiązanych ze śmiercią, takich jak „uśmiercanie wroga, poświęcenie życia w imię przyjaźni czy też targnięcie się na własne życie”¹³. Zarysowany wyżej kierunek krytyki nie może dziwić, ponieważ w dziełach Kondylisa zawsze wybrzmiewa prymat perspektywy społecznej, który w jego przekonaniu powinien być uzupełniony przez uzysk nauk szczegółowych:

Nie wyobrażam sobie, w jaki sposób dziś może ktoś dojść do wiarygodnych uogólnień, nie posiadając bogatej wiedzy empirycznej i nie pogłębiając swojej wiedzy w zakresie nauk społecznych. Dystans zawodowych filozofów do takiego właśnie wykształcenia i takiej pracy często dodaje im kolorytu¹⁴.

Niniejszy artykuł Kondylisa należy więc traktować raczej jako intelektualny bodziec do ponownej, krytycznej lektury Heideggera i zachętę do zapoznania się z myślą samego Kondylisa.

---

¹² Tamże, 244–245.

¹³ Tamże, 246.

¹⁴ Panajotis Kondylis, *Niewidoczna chronologia myśli. Trzy wywiady z Panajotisem Kondylisem* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2020), 78.

Przedłożony przekład jest tłumaczeniem z tłumaczenia, gdyż opiera się na niemieckim przekładzie wspomnianego wyżej Konstantina Verykiosa. Ponieważ autor ten jest znakomitym znawcą twórczości Kondylisa i publikuje do dziś (najczęściej w języku niemieckim) wnikliwe artykuły na jego temat, uznaliśmy jego tłumaczenie za wzorowe. Niemniej jednak w tych miejscach, gdzie jednoznaczność sformułowania rodziła szczegółowe pytania, sięgaliśmy do tekstu greckiego. Za owocne konsultacje dziękujemy Filipowi Olkiewiczowi.

Bibliografia

- Heidegger Martin. 1994. *Bycie i czas*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Horst Falk, Konstantin Verykios, Lech Zieliński. 2015. „Obserwacja rzeczywistości a tworzenie teorii w myśli Panajotisa Kondylisa”. *Studia z Historii Filozofii* 3(2): 79–92.
- Horst Gisela. 2019. *Panajotis Kondylis. Leben und Werk – eine Übersicht*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Horst Gisela. 2022. „Kondylis’ philosophische Anthropologie als Einspruch gegen Heideggers *Sein und Zeit*”. W: *Kondylis heute. Anthropologie im Werk von Panajotis Kondylis*, red. Falk Horst, 111–114. Berlin: Duncker & Humblot.
- Kondylis Panajotis. 1990. *Die neuzeitliche Metaphysikkritik*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Kondylis Panajotis. 1999. *Das Politische und der Mensch. Grundzüge der Sozialontologie. Soziale Beziehung, Verstehen, Rationalität*. Berlin: Akademie Verlag.
- Kondylis Panajotis. 2016. „W poszukiwaniu istoty oświecenia”. *Studia z Historii Filozofii* 1(7): 75–95.